

YALPI TALAB VA YALPI TAKLIF TUSHUNCHALARI

*SamISI, "Iqtisodiyot nazariyasi" kafedrası**o'qituvchisi: **Kuldashev Sh.A.****SamISI MK-425 guruh talabasi: **Sadinova M.***

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada yalpi talab (Aggregate Demand – AD) va yalpi taklif (Aggregate Supply – AS) tushunchalarining nazariy asoslari, ularning makroiqtisodiy muvozanatni shakllantirishdagi o'rni hamda zamonaviy iqtisodiy siyosatni yuritishdagi ahamiyati cho'qur tahlil qilinadi. Yalpi talab va yalpi taklif modeli makroiqtisodiy jarayonlarni tushuntirishda asosiy analitik vositalardan biri hisoblanib, iqtisodiy o'sish, inflyatsiya, ishsizlik, iqtisodiy sikllar va davlatning fiskal hamda monetar siyosati natijalarini baholash imkonini beradi. Maqolada klassik va keynscha yondashuvlar o'rtasidagi farqlar, qisqa muddatli va uzoq muddatli yalpi taklif egri chiziqlarining xususiyatlari, narx darajasi va real ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, talab va taklif shoklari (demand shock va supply shock)ning iqtisodiyotga ta'siri, stagflyatsiya jarayoni, inflyatsion va retsession tafovutlar (gaplar) masalalari tahlil qilinadi. Yalpi talab tarkibiy qismlari — iste'mol, investitsiya, davlat xarajatlari va sof eksportning iqtisodiy faollikka ta'siri keng yoritilib, ayniqsa John Maynard Keynes tomonidan asos solingan samarali talab nazariyasining amaliy ahamiyati ochib beriladi. Shu bilan birga, monetar yondashuv vakili bo'lgan Milton Friedman qarashlari asosida pul-kredit omillarining yalpi talabga ta'siri izohlanadi.

KALIT SO'ZLAR: Yalpi talab (AD), yalpi taklif (AS), makroiqtisodiy muvozanat, inflyatsiya, ishsizlik, iqtisodiy o'sish, narx darajasi, real YAIM, potensial ishlab chiqarish, qisqa muddatli yalpi taklif (SRAS), uzoq muddatli yalpi taklif (LRAS), fiskal siyosat, monetar siyosat, iste'mol, investitsiya, davlat xarajatlari, sof eksport, multiplikator effekti, samarali talab nazariyasi, klassik maktab, keynscha maktab, monetarizm, stagflyatsiya, talab shoki, taklif shoki, iqtisodiy sikl, iqtisodiy barqarorlik, strukturaviy islohotlar.

ANNOTATION

This article examines the theoretical foundations and practical significance of Aggregate Demand and Aggregate Supply within the framework of modern macroeconomic analysis. The AD–AS model serves as a fundamental analytical tool for explaining fluctuations in output, price levels, inflation, unemployment, and overall economic growth. The study provides a comprehensive analysis of the structural components of aggregate demand — consumption, investment, government spending, and net exports — and evaluates their impact on national income and macroeconomic

equilibrium. Special attention is given to the comparative analysis of classical and Keynesian approaches, particularly the ideas of John Maynard Keynes regarding effective demand and state intervention, as well as monetarist perspectives associated with Milton Friedman emphasizing the role of money supply in influencing aggregate demand. The article also explores short-run and long-run aggregate supply curves, demand and supply shocks, stagflation, and macroeconomic stabilization policies.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются теоретические основы и практическое значение совокупного спроса и совокупного предложения в системе современной макроэкономики. Модель AD–AS является ключевым инструментом анализа макроэкономического равновесия, инфляционных процессов, уровня занятости, экономического роста и циклических колебаний экономики. В работе подробно анализируются структурные элементы совокупного спроса — потребление, инвестиции, государственные расходы и чистый экспорт, а также их влияние на формирование национального дохода. Особое внимание уделено сравнительному анализу классического и кейнсианского подходов, включая концепцию эффективного спроса, разработанную John Maynard Keynes, а также монетаристскую теорию, связанную с именем Milton Friedman, подчеркивающую роль денежной массы в формировании совокупного спроса.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash har bir davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi, inflyatsiya darajasining nazorat ostida bo'lishi, bandlikning yuqori darajada ta'minlanishi hamda tashqi iqtisodiy muvozanatning saqlanishi bevosita yalpi talab va yalpi taklif o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikka asoslanadi. Shu boisdan ham yalpi talab (Aggregate Demand – AD) va yalpi taklif (Aggregate Supply – AS) modeli makroiqtisodiyot fanining markaziy nazariy konstruksiyasi sifatida e'tirof etiladi. Yalpi talab va yalpi taklif modeli iqtisodiyotdagi umumiy narx darajasi hamda real ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur model yordamida inflyatsiya, ishsizlik, iqtisodiy o'sish, iqtisodiy sikllar va turli makroiqtisodiy shoklarning sabablari aniqlanadi. Ayniqsa, iqtisodiy inqirozlar, moliyaviy beqarorlik yoki tashqi savdo nomutanosibliklari yuzaga kelgan sharoitda AD–AS modeli iqtisodiy jarayonlarni chuqur anglash va samarali siyosiy qarorlar qabul qilish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tarixiy jihatdan yalpi talab nazariyasining shakllanishi XX asrning buyuk iqtisodiy inqirozi davriga borib taqaladi. Aynan shu davrda ingliz iqtisodchisi John Maynard Keynes tomonidan ishlab chiqilgan samarali talab nazariyasi iqtisodiy fikr

rivojida tub burilish yasadi. Keyns o'zining nazariyasida bozor mexanizmi doimo to'liq bandlikni ta'minlay olmasligini, talab yetishmovchiligi esa uzoq muddatli ishsizlik va ishlab chiqarish pasayishiga olib kelishini asoslab berdi. U davlatning faol fiskal siyosati orqali yalpi talabni rag'batlantirish zarurligini ta'kidladi. Bunga qarama-qarshi ravishda klassik va neoklassik maktab vakillari uzoq muddatli istiqbolda iqtisodiyot o'z-o'zini tartibga solish xususiyatiga ega ekanligini, narxlar va ish haqi moslashuvchanligi tufayli muvozanat tiklanishini ilgari surdilar. Monetarizm yo'nalishi yetakchilaridan biri bo'lgan Milton Friedman esa pul massasi o'zgarishlari yalpi talab va inflyatsiyaga bevosita ta'sir ko'rsatishini ilmiy asoslab berdi. Shu tariqa, AD–AS modeli turli iqtisodiy maktablar qarashlarini birlashtiruvchi universal nazariy platformaga aylandi. Yalpi talab tarkibiy jihatdan iste'mol, investitsiya, davlat xarajatlari va sof eksportdan iborat bo'lib, ularning har biri iqtisodiy faollikka turlicha ta'sir ko'rsatadi. Masalan, aholi daromadlarining oshishi iste'molni kengaytiradi, bu esa ishlab chiqarish hajmining o'sishiga turtki beradi. Investitsiyalar esa ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish orqali uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Davlat xarajatlari iqtisodiy siklni tartibga solish vositasi sifatida namoyon bo'ladi, sof eksport esa tashqi iqtisodiy omillar bilan bog'liq muvozanatni aks ettiradi.

Yalpi taklif esa iqtisodiyotning ishlab chiqarish salohiyatini ifodalaydi. Qisqa muddatda narxlar va ish haqi qat'iyligi sababli ishlab chiqarish hajmi narx darajasiga bog'liq ravishda o'zgaradi. Uzoq muddatda esa iqtisodiyot potensial ishlab chiqarish darajasiga intiladi va yalpi taklif vertikal ko'rinishga ega bo'ladi. Bu holat ishlab chiqarish omillari — mehnat, kapital, texnologiya va institutsional muhit bilan belgilanadi. Global iqtisodiy jarayonlar ham yalpi talab va yalpi taklif o'rtasidagi muvozanatga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, Global moliyaviy inqiroz davrida ko'plab mamlakatlarda yalpi talab keskin qisqardi, bu esa ishlab chiqarish pasayishi va ishsizlikning ortishiga olib keldi. Natijada davlatlar kengaytirilgan fiskal va monetar siyosat choralari qo'llashga majbur bo'ldilar. Ushbu jarayon AD–AS modelining amaliy ahamiyatini yana bir bor tasdiqladi.

Bugungi kunda ham energiya narxlarining o'zgarishi, global logistika zanjirlaridagi uzilishlar, geosiyosiy tangliklar va texnologik transformatsiyalar taklif shoklarini yuzaga keltirmoqda. Bu esa inflyatsiya va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi murakkab muvozanatni saqlash masalasini dolzarb etmoqda. Shunday sharoitda yalpi talab va yalpi taklif modelini chuqur o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — yalpi talab va yalpi taklifning nazariy asoslarini tizimli ravishda tahlil qilish, ularning makroiqtisodiy muvozanatni shakllantirishdagi o'rnini aniqlash hamda zamonaviy iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda tutgan ahamiyatini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Shuningdek, maqolada qisqa va uzoq muddatli muvozanat, inflyatsion va retsession tafovutlar, talab

va taklif shoklari hamda davlatning stabilizatsion siyosati masalalari chuqur tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Yalpi talab va yalpi taklif modeli makroiqtisodiy tahlilning eng muhim nazariy vositalaridan biri bo'lib, iqtisodiyotdagi umumiy narx darajasi hamda real ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushuntirib beradi. Ushbu model yordamida iqtisodiy o'sish, inflyatsiya, ishsizlik, iqtisodiy sikllar hamda davlatning fiskal va monetar siyosati natijalarini kompleks baholash mumkin. Yalpi talab iqtisodiyotdagi barcha yakuniy tovar va xizmatlarga bo'lgan umumiy talabni anglatadi. U to'rtta asosiy tarkibiy qismdan — iste'mol, investitsiya, davlat xarajatlari va sof eksportdan iborat. Aholining daromad darajasi oshishi iste'mol xarajatlarining kengayishiga olib keladi, bu esa ishlab chiqarish hajmini ko'paytirishga turtki beradi. Investitsiyalar esa iqtisodiy o'sishning strategik omili hisoblanadi, chunki ular ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytiradi, yangi ish o'rinlari yaratadi va texnologik taraqqiyotni jadallashtiradi. Davlat xarajatlari iqtisodiy siklni tartibga solish vositasi sifatida namoyon bo'ladi: iqtisodiy pasayish davrida davlat xarajatlarining oshirilishi yalpi talabni rag'batlantiradi, inflyatsiya bosimi kuchayganda esa byudjetni qisqartirish orqali iqtisodiy faollik me'yorlashtiriladi. Sof eksport esa milliy iqtisodiyotning tashqi sektor bilan o'zaro aloqalarini aks ettiradi va valyuta kursi, tashqi talab hamda global iqtisodiy vaziyatga bog'liq ravishda o'zgaradi. Yalpi talab egri chizig'ining manfiy qiyalikka ega bo'lishi bir nechta omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, foiz stavkasi effekti mavjud: narxlar oshganda pulga bo'lgan talab ortadi, bu esa foiz stavkalarining ko'tarilishiga va investitsiyalarning qisqarishiga olib keladi. Ikkinchidan, boylik effekti amal qiladi: narx darajasi oshishi real pul qoldiqlarining kamayishiga sabab bo'ladi, natijada iste'mol hajmi pasayadi. Uchinchidan, tashqi savdo effekti kuzatiladi: ichki narxlar oshganda eksport kamayadi, import esa ortadi, bu esa sof eksportning qisqarishiga olib keladi.

Yalpi taklif esa iqtisodiyotning ishlab chiqarish salohiyatini ifodalaydi. Qisqa muddatda ishlab chiqarish hajmi narx darajasiga bog'liq ravishda o'zgaradi, chunki ish haqi va ayrim xarajatlar qat'iy bo'lishi mumkin. Narxlar oshganda korxonalar ko'proq foyda olish maqsadida ishlab chiqarishni kengaytiradi, natijada yalpi taklif egri chizig'i ijobiy qiyalikka ega bo'ladi. Uzoq muddatda esa iqtisodiyot potensial ishlab chiqarish darajasiga erishadi va yalpi taklif vertikal shaklga ega bo'ladi. Bu holatda ishlab chiqarish hajmi narx darajasiga emas, balki mehnat resurslari, kapital, texnologiya va institutsional omillarga bog'liq bo'ladi. Klassik iqtisodiy maktab uzoq muddatli muvozanatni asosiy deb hisoblab, iqtisodiyot o'z-o'zini tartibga solish qobiliyatiga ega ekanligini ta'kidlaydi. Biroq XX asr boshlarida yuz bergan iqtisodiy inqirozlar bu qarashlarni qayta ko'rib chiqishga majbur qildi. Ingliz iqtisodchisi John Maynard Keynes yalpi talab yetishmovchiligi uzoq muddatli ishsizlikka olib kelishi

mumkinligini asoslab berdi va davlat aralashuvining zarurligini ilmiy jihatdan isbotladi. Uning nazariyasiga ko'ra, iqtisodiy pasayish davrida davlat xarajatlarini oshirish orqali talabni rag'batlantirish mumkin.

Monetarizm yo'nalishi vakili Milton Friedman esa pul massasi o'zgarishlari yalpi talab va inflyatsiyaga kuchli ta'sir ko'rsatishini ta'kidladi. Uning fikricha, uzoq muddatda inflyatsiya har doim va har yerda pul hodisasidir. Shu sababli pul-kredit siyosatini oqilona yuritish makroiqtisodiy barqarorlikning muhim sharti hisoblanadi. Yalpi talab va yalpi taklif o'rtasidagi kesishuv nuqtasi makroiqtisodiy muvozanatni ifodalaydi. Agar yalpi talab o'ngga siljisa, qisqa muddatda ishlab chiqarish hajmi ortadi, biroq narxlar darajasi ham oshadi. Uzoq muddatda esa inflyatsion bosim kuchayishi mumkin. Aksincha, yalpi talabning qisqarishi retsession tafovutni keltirib chiqaradi va ishsizlik darajasi oshadi. Taklif shoklari ham iqtisodiyotga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, energiya narxlarining keskin oshishi ishlab chiqarish xarajatlarini ko'paytiradi va yalpi taklifni chapga siljitadi. Natijada ishlab chiqarish qisqaradi va narxlar oshadi, ya'ni stagflyatsiya jarayoni yuzaga keladi. Bunday holatni 1970-yillardagi neft inqirozlari misolida kuzatish mumkin.

Zamonaviy iqtisodiy jarayonlar ham AD-AS modelining dolzarbligini tasdiqlaydi. Jumladan, Global moliyaviy inqiroz davrida ko'plab mamlakatlarda yalpi talab keskin qisqardi. Natijada ishlab chiqarish hajmi kamaydi va ishsizlik darajasi oshdi. Ko'plab davlatlar iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash uchun kengaytirilgan fiskal va monetar siyosat choralarini qo'lladilar. Bu esa yalpi talabni tiklash va iqtisodiy faollikni rag'batlantirishga xizmat qildi.

XULOSA

Yalpi talab va yalpi taklif modeli makroiqtisodiyot nazariyasining eng muhim va universal tahliliy vositalaridan biri hisoblanadi. Ushbu model iqtisodiyotda umumiy narx darajasi va real ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushuntirib berish orqali makroiqtisodiy muvozanatning shakllanish mexanizmini ochib beradi. Yalpi talabning tarkibiy qismlari — iste'mol, investitsiya, davlat xarajatlari va sof eksport — iqtisodiy faollik darajasini belgilovchi asosiy omillar bo'lib xizmat qiladi. Yalpi taklif esa iqtisodiyotning ishlab chiqarish salohiyati, resurslardan foydalanish darajasi va texnologik rivojlanish bilan chambarchas bog'liqdir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, qisqa muddatda yalpi talabdagi o'zgarishlar ishlab chiqarish hajmi va bandlik darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Biroq uzoq muddatda iqtisodiyot o'zining potensial ishlab chiqarish darajasiga intiladi va narxlar moslashuvi orqali muvozanat tiklanadi. Shu boisdan iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda qisqa va uzoq muddatli omillarni birgalikda hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, global iqtisodiy jarayonlar, jumladan Global moliyaviy inqiroz tajribasi shuni ko'rsatdiki, yalpi talabning keskin qisqarishi ishlab chiqarish hajmining pasayishiga va ishsizlikning ortishiga olib keladi. Bunday vaziyatda davlat tomonidan kengaytirilgan

fiskal va monetar choralarni qo'llash iqtisodiy faollikni tiklashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, taklif shoklari — energiya narxlarining oshishi, logistika uzilishlari yoki resurs tanqisligi — stagflyatsiya xavfini yuzaga keltirishi mumkin. Umuman olganda, yalpi talab va yalpi taklif modeli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, inflyatsiya va ishsizlik darajasini muvozanatlashtirish hamda barqaror iqtisodiy o'sishga erishish uchun muhim nazariy asosdir. Mazkur model yordamida davlat iqtisodiy siyosatini ilmiy asosda ishlab chiqish, makroiqtisodiy xavflarni oldindan prognoz qilish va iqtisodiy rivojlanish strategiyasini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. John Maynard Keynes. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan, 1936.
2. Milton Friedman. *A Monetary History of the United States, 1867–1960*. Princeton: Princeton University Press, 1963.
3. Macroeconomics. N. Gregory Mankiw. 10th ed. New York: Worth Publishers, 2018.
4. Macroeconomics. Olivier Blanchard. 7th ed. Boston: Pearson Education, 2017.
5. Economics. Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus. 19th ed. New York: McGraw-Hill Education, 2010.
6. International Monetary Fund. *World Economic Outlook Report*. Washington, DC: IMF, latest edition.
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Pul-kredit siyosati sharhi va makroiqtisodiy ko'rsatkichlar hisobotlari*. Toshkent, so'nggi nashr.